

Розділ IV. ПЕДАГОГІКА

УДК 37.091.12:36-051

І.В. Зайченко, д-р пед. наук, професор

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Аналізуються окремі аспекти формування педагогічної майстерності майбутнього соціального працівника, які передбачають гуманістичну спрямованість, педагогічні здібності, теоретичну підготовку, педагогічну техніку.

Ключові слова: соціальний працівник, педагогічна майстерність, вимоги, формування.

Анализируются отдельные аспекты формирования педагогического мастерства будущего социального работника, которые предусматривают гуманистическую направленность, педагогические способности, теоретическую подготовку, педагогическую технику.

Ключевые слова: социальный работник, педагогическое мастерство, требования, формирование.

Specific aspects of formation of pedagogical excellence of future social worker that stipulates humanistic orientation, pedagogical capabilities, theoretical training and pedagogical technique were analyzed.

Key words: social worker, pedagogical excellence, requirements, formation.

У педагогічній літературі можна знайти такі визначення педагогічної майстерності, як “найвищий рівень педагогічної діяльності, який виявляється в тому, що у відведений час педагог досягає оптимальних наслідків”; педагогічна майстерність – це “синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва і особистих якостей учителя”.

Педагогічна майстерність соціального працівника виявляється в діяльності, проте повністю до неї не зводиться. Не можна обмежити її лише високим рівнем розвитку соціальних узагальнених умінь. Сутність майстерності – в особистості педагога, соціального працівника, у його позиції, здатності виявляти творчу ініціативу на ґрунті реалізації власної системи цінностей. Професійна педагогічна майстерність – це вияв найвищої форми активності особистості соціального працівника в професійній діяльності, активності, що ґрунтується на гуманізмі й розкривається в доцільному використанні методів і засобів взаємодії у кожній конкретній ситуації здійснення соціальної роботи.

Отже, майстерність соціального працівника, за аналогією з педагогічною майстерністю педагога [4], можна розглядати як найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо йдеться про якість результату), як вияв творчої активності особистості педагога (психологічний механізм успішної діяльності). Беручи до уваги витоки розвитку професійної педагогічної майстерності, шляхи професійного самовдосконалення, група вчених-педагогів на чолі з І.А. Зязюном сформулювали таке визначення цієї педагогічної категорії: “**Педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі**” [4, с. 30].

До таких важливих властивостей належать: гуманістична спрямованість діяльності соціального працівника, його професійна компетентність, педагогічні здібності і педагогічна техніка. У цьому визначенні варто відзначити такі моменти:

1) педагогічна майстерність у структурі особистості – це система, здатна до самоорганізації, а системотвірним чинником є гуманістична спрямованість;

2) основою професійної майстерності є професійна компетентність (спрямованість і професійні знання становлять той кістяк високого професіоналізму в діяльності, який забезпечує цілісність системи, що самоорганізовується);

3) педагогічні здібності забезпечують швидкість самовдосконалення;

4) педагогічна техніка, що спирається на знання і здібності, дає змогу виявити внутрішній потенціал педагога, гармонізуючи структуру педагогічної діяльності.

Всі складові педагогічної майстерності тісно пов'язані між собою, їм властивий саморозвиток, а не лише кількісне зростання під впливом зовнішніх чинників.

Гуманістична спрямованість – найголовніша характеристика майстерності; це спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків; це вияв професійної ідеології соціального працівника, його ціннісного ставлення до професійної діяльності.

Для соціального працівника провідною повинна бути орієнтація на головну мету за гармонійної узгодженості всіх інших: гуманізація діяльності, гідного самоутвердження, доцільності засобів, врахування потреб клієнтів. Лише за умови почуття відповідальності перед клієнтом, суспільством, державою, колегами і самим собою, усвідомлення мети і великої любові до людини починає формуватися професійна майстерність соціального працівника.

Професійна компетентність – основа педагогічної майстерності. Зміст професійної компетентності – це зміст теоретичної і практичної готовності соціального працівника. Формою виявлення теоретичної підготовки є узагальнене вміння теоретично мислити, що у свою чергу передбачає наявність у соціального працівника аналітичних, прогностичних, проєктивних і рефлексивних умінь. А зміст практичної підготовки становлять **організаторські** (мобілізаційні, інформаційні, розвиваючі й орієнтаційні) та **комунікативні** (перцептивні, власне вміння спілкування, педагогічної техніки) вміння.

Головною **педагогічною здібністю**, що об'єднує всі інші, є чутливість до людини, особистості, її потреб. У сучасній педагогічній науці виділяють шість основних здібностей до педагогічної діяльності:

1) комунікативність – професійна здатність педагога, що характеризується потребою у спілкуванні, готовністю легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції у співробітника й відчувати задоволення від спілкування;

2) перцептивні здібності – професійна проникливість, пильність, педагогічна інтуїція, здатність сприймати і розуміти іншу людину;

3) динамізм особистості – здатність активно впливати на іншу особистість;

4) емоційна стабільність – здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації, незалежно від сили зовнішніх чинників, що провокують емоційний зрив;

5) оптимістичне прогнозування – прогнозування розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній і перетворення всієї структури особистості через вплив на позитивні якості;

6) креативність – здатність до творчої спроможності генерувати незвичайні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко вирішувати проблемні ситуації.

Здібності до педагогічної діяльності певною мірою можна оцінити залежно від того, як швидко здійснюється професійне навчання.

Педагогічна техніка – це вміння використовувати психофізичний апарат як інструмент виховного впливу, це прийоми володіння собою (своїм організмом, настроєм, мовленням, увагою й уявою) і прийоми впливу на інших (вербальними і невербальними засобами).

Поняття “педагогічна техніка” містить у собі дві групи складових. Перша група пов’язана з умінням соціального працівника керувати своєю поведінкою: техніка володіння своїм організмом (мімікою, пантомімікою); керування емоціями, настроєм для зняття зайвого психічного напруження, збудження творчого самопочуття; опанування вмінням соціальної перцепції (техніка керування увагою, уявою); техніка мовлення (керування диханням, дикцією, темпом мовлення).

Друга група пов’язана з умінням вплинути на особистість і колектив: техніка організації контакту, управління педагогічним спілкуванням, організація колективних творчих справ тощо.

Складові першої і другої груп педагогічної техніки спрямовані або на організацію внутрішнього самопочуття соціального працівника, або на вміння це почуття виявити зовні. Тому педагогічну техніку умовно поділяють на зовнішню і внутрішню, відповідно до мети її використання.

Внутрішня техніка – це створення внутрішнього переживання особистості, психологічне налаштування соціального працівника на майбутню діяльність через вплив на розум, волю і почуття.

Найважливішими складовими внутрішньої техніки є: **психологічна стійкість, позитивні емоції, вольова сфера.**

1. Компонентами **психологічної стійкості** у професійній діяльності є:

- а) педагогічний оптимізм;
- б) впевненість у собі;
- в) вміння володіти собою, відсутність емоційного напруження;
- г) наявність вольових якостей (цілеспрямованість, самовладання, рішучість).

2. Саме **позитивні емоції** активізують, надихають соціального працівника, надають йому впевненості, зумовлюють почуття радості, позитивно впливають на стосунки з клієнтами, його родичами, колегами. Негативні емоції гальмують активність, дезорганізують поведінку і діяльність, викликають тривожність, страх, підозру. Мажорний тон сприяє успішному вирішенню завдань, подоланню труднощів.

Для нейтралізації негативних емоцій використовують: гальмування, уникнення ситуацій, що викликають негативні стани; розрядка негативних емоцій за допомогою утворення захисного збудження, яким може бути: а) музика; б) танці; в) спілкування з природою; г) гумор тощо.

3. **Вольова сфера.** Виділяють два шляхи вольового впливу:

1) звернення до власного почуття обов’язку у зв’язку з усвідомленням соціальної ролі, професії, ціннісними установками. Механізм впливу: гальмування власних дій, які не збігаються з переконаннями; збудження активності у напрямку обраної мети життя і діяльності.

2) непрямий шлях вольового впливу на самопочуття, який здійснюється через контроль власного фізичного стану. Глибину емоційних переживань ми змінюємо, впливаючи на їхній зовнішній вияв. Кожен з нас може контролювати м’язове напруження, темп рухів, мовлення, дихання, а їх зміна автоматично впливає на психічний стан.

Існують такі конкретні прийоми: а) регуляція м'язового напруження; б) контроль за власним диханням; в) зміна темпу мовлення та рухів; г) самонавіювання; д) аутогенне тренування.

Професійна діяльність соціального працівника може призвести до душевних втрат через надмірні психічні навантаження, які можна зменшити власними зусиллями. Соціальному працівнику слід самому дбати про стан здоров'я, нервову систему, маючи лише установку на самовдосконалення, віру в можливість реалізації свого задуму і бажання отримати задоволення від праці.

Отже, керувати своїм психічним станом можна. Для цього соціальний працівник може використати запропоновані варіанти засобів щодо розвитку внутрішньої техніки.

Зовнішня техніка – це втілення внутрішнього переживання особистості соціального працівника в його тілесній природі: міміці, голосі, мовленні, руках, пластиці.

Педагогічна техніка, як сукупність професійних умінь, сприяє гармонійній єдності внутрішнього змісту діяльності соціального працівника і зовнішнього його вираження. І тоді майстерність його виявиться у синтезі духовної культури і педагогічно доцільній зовнішній виразності.

Елементами зовнішньої техніки соціального працівника є: 1) вербальні (мовні) і 2) невербальні засоби. Детальніше зупинимося на останніх.

Види невербальних засобів: а) зовнішній вигляд соціального працівника; б) пантоміміка; в) міміка; г) контакт очей; д) міжособистісний простір (або дистанція спілкування).

1. **Зовнішній вигляд** соціального працівника завжди має бути естетично виразним. Неприпустиме недбале ставлення до своєї зовнішності, але неприємною є і надмірна увага до неї. Головна вимога до одягу соціального працівника – скромність та елегантність. І зачіска, і одяг, і прикраси повинні бути підпорядковані вирішенню головного педагогічного завдання – ефективній взаємодії з клієнтом. І в прикрасах, і в косметичці – в усьому соціальний працівник має дотримуватися почуття міри і розуміння ситуації.

Естетична виразність виявляється і в привітності та доброзичливості обличчя, у зібраності, стриманості рухів, у скупому, виправданому жесті, у поставі і ході. Неприпустимими для соціального працівника є кривляння, метушливість, штучність жестів, в'ялість. Навіть у тому, як зайти до кабінету, подивитися, привітатися, як відсунути стільця, виявляється сила впливу на людину. У рухах, жестах, погляді клієнти повинні відчувати стриману силу, цілковиту впевненість у собі і доброзичливе ставлення.

2. **Пантоміміка** – виражальні рухи всього тіла або окремих його частин, пластика тіла.

Гарна, виразна постава соціального працівника виражає внутрішню гідність. Пряма хода, зібраність свідчать про впевненість соціального працівника у своїх силах. Водночас згорбленість, опущена голова, млявість рук свідчать про внутрішню слабкість людини, її невпевненість у собі.

Усі рухи і пози повинні відзначатися витонченістю і простотою. Естетика пози не терпить поганих звичок: похитування вперед-назад, тупцювання, манера триматися за спинку стільця, крутити в руках сторонні предмети, почухувати голову, терти носа, тримати себе за вухо.

Слід звернути увагу на ходу, адже вона також несе інформацію про стан людини, її здоров'я, настрій.

Жести соціального працівника мусять бути органічними і стриманими, без різних широких розмахів і гострих кутів. Перевага надається округлій і скупій жестикуляції. Основні вимоги до жестів: невимушеність, стриманість і доцільність. Варто пам'ятати, що жести, як і інші рухи корпусу, найчастіше випереджають хід висловлюваної думки, а не навпаки, йдуть за нею.

3. **Міміка** – виражальні рухи м'язів обличчя. Нерідко вираз обличчя і погляд впливають на людину сильніше за слова. Погляд соціального працівника має бути звернутий до клієнта, створюючи візуальний контакт.

4. **Контакт очей** (візуальний контакт) – погляд співрозмовників фіксований один на одного, що означає зацікавленість партнером і зосередженість на тому, про що він говорить.

Дослідники з'ясували, що розмовляючи, люди дивляться одне на одного в середньому 35-50 % часу, протягом якого відбувається розмова. Погляд звичайно спрямований на очі співрозмовника і затримується на них 5-7 секунд. Протягом решти часу той, хто говорить, і той, хто слухає, дивляться деінде. На співрозмовника частіше поглядають тоді, коли слухають, а не тоді, коли говорять. Люди дивляться одне на одного для того, щоб побачити реакцію на свої слова: чи зрозуміли, чи погоджуються?

Одночасно візуальний контакт виконує у стосунках з клієнтом ще таку важливу функцію, як емоційне живлення. Відкритий, природний, доброзичливий погляд прямо в очі людини важливий не лише для встановлення взаємодії, а й для задоволення її емоційних потреб. Погляд передає клієнтові наші почуття. Співрозмовник найбільш уважний, коли ми дивимося йому у вічі, і найбільш запам'ятовує саме те, що сказано в такі хвилини. Візуальний контакт з клієнтом повинен бути постійним. І найбільше він потрібний для того, щоб клієнт відчув наше доброзичливе ставлення, нашу підтримку, любов.

5. **Міжособистий простір** (або дистанція спілкування) – відстань між тими, хто спілкується. Прийнято вважати дистанцію до 45 см інтимною, 45 см–1 м 20 см – персональною, 1 м 20 см–4 м – соціальною, 4–7 м – публічною. Більша відстань не дає можливості чітко сприймати міміку, ще більша (12 м) – жести і рухи корпусу. Це призводить до появи бар'єрів у спілкуванні. Зміна дистанції – прийом привертання уваги.

Скорочення дистанції збільшує силу впливу. Досягнення виразності педагогічної техніки – лише одна із сходинок до педагогічної майстерності. Техніка без усвідомлення завдань педагогічної дії, без розуміння істинної суті результатів взаємодії залишиться порожньою формою, беззмисловою непрофесійною дією. Тож опанування її прийомами має здійснюватися у контексті підвищення загальної педагогічної культури соціального працівника.

Критерієм майстерності соціального працівника є: доцільність (за спрямованістю), продуктивність (за результатами), діалогічність (характер стосунків з клієнтами), оптимальність (у виборі засобів), творчість (за змістом діяльності).

В оволодінні педагогічною майстерністю можна виділити декілька рівнів:

Елементарний рівень. У соціального працівника наявні лише окремі якості професійної діяльності. Найчастіше – це володіння знаннями для виконання соціальної роботи. Проте через брак досвіду, техніки організації діалогу продуктивність його професійної діяльності є низькою.

Базовий рівень. Соціальний працівник володіє основами педагогічної майстерності: педагогічні дії гуманістично зорієнтовані, стосунки з клієнтами й колегами

розвиваються на позитивній основі, добре засвоєно предмет соціальної роботи, методично впевнено і самостійно організовує професійну діяльність. Цього рівня, зазвичай, досягають наприкінці навчання у вищому навчальному закладі.

Досконалий рівень. Характеризується чіткою спрямованістю дій соціального працівника, їх високою якістю, діалогічною взаємодією у спілкуванні.

Творчий рівень. Характеризується ініціативністю і творчим підходом до організації професійної діяльності, що спирається на рефлексивний аналіз. Сформовано індивідуальний стиль професійної діяльності.

Завдання вищого педагогічного навчального закладу – допомогти студентів опанувати основи майстерності для усвідомленого і продуктивного початку професійної діяльності: сформувати гуманістичну спрямованість, дати ґрунтовні знання, розвинути педагогічні здібності, озброїти технікою взаємодії, підготувати до професійного аналізу великого розмаїття педагогічних ситуацій у соціальній роботі.

Найважливішими шляхами формування і реалізації педагогічної майстерності є: високий рівень теоретичної підготовки з усіх навчальних дисциплін, що вивчаються у вищому навчальному закладі, зокрема, дисциплін психолого-педагогічного циклу, соціальної педагогіки, методики соціальної роботи, етики соціальної роботи та інших.

Перш за все, студент має націлитися на досягнення високого професійного рівня підготовки в процесі навчання, а вищий навчальний заклад має забезпечити такий рівень підготовки. Це положення необхідно усвідомити не лише як суспільно важливу вимогу, але й як суб'єктивно значиму для кожного педагога. Розвиток педагогічної майстерності є центральним аспектом усієї підготовки вчителя.

Самовиховання – це формування людиною своєї особистості, відповідно до свідомо поставленої мети.

Для соціального працівника робота над собою – необхідна передумова набуття і збереження та підвищення професіоналізму. Це цілеспрямований процес, він є продовженням професійного виховання, коли майбутній соціальний працівник з об'єкта виховного впливу (“Я – студент, хай мене навчають”) перетворюється на суб'єкт організації власної життєдіяльності (“Я – майбутній спеціаліст, готую себе до цього, готуюсь до конкуренції на ринку праці”): самостійно обирає мету самовдосконалення, постійно аналізує здобутки професійного зростання, займається самоосвітою. Без такої роботи розвитку власної майстерності не уявляли собі навіть найталановитіші педагоги. А.С. Макаренко підкреслював: “Майстром може стати кожний, якщо йому допоможуть і якщо він сам працюватиме”.

Самовиховання вчителя починається з усвідомлення різниці між уявленням про себе як майбутнього професіонала і реальними можливостями.

Мотивом-збудником роботи над собою є розуміння невідповідності між “Я – реальним” і “Я – ідеальним”. Це можливо у тому разі, якщо в майбутнього вчителя наявний професійний ідеал і здатність до самопізнання.

Самопізнання як процес цілеспрямованого отримання інформації про розвиток якостей своєї особистості – складна психологічна дія, якої треба спеціально вчитися. “Пізнай себе – і ти пізнаєш світ”, – говорили стародавні філософи, підкреслюючи важливість і складність цього процесу.

Людина пізнає себе через самопостереження, самоаналіз, самооцінку, самопрогнозування.

Самоаналіз – аналіз свого внутрішнього світу, своєї діяльності; полягає у зіставленні того, що планувалося, з тим, що зроблено, могло бути зроблено, у виділенні окремих рис, якостей для докладного вивчення. Здійснюючи самоаналіз, майбутній соціальний працівник критично дивиться на себе: аналізує успіхи в роботі, бере до уваги свій попередній досвід, дивиться на себе очима своїх колег, клієнтів. Зіставлення різних позицій стосовно окремих якостей особистості і професійної позиції в цілому дає уявлення про реальну картину розвитку, яку слід сприймати неупереджено.

На підставі самоаналізу формується самооцінка як компонент самосвідомості, що містить поряд із знанням про себе власне оцінювання своїх здібностей, моральних якостей і вчинків. Важлива вимога до самооцінки – її адекватність реальному рівневі розвитку. Небажана як завищена, так і занижена самооцінка.

Крім здійснення аналізу й оцінювання, слід уявити себе в певних ситуаціях діяльності, розробляючи можливі варіанти поведінки, а також передбачаючи можливий ефект діяльності. Таке самопрогнозування, як відбиття у свідомості “Я – в майбутньому”, доповнює картину самопізнання характеристикою особистості з урахуванням життєвих планів.

Отже, початок самовиховання соціального працівника можливий за умови, коли у нього є потреба допомогти клієнту у вирішенні його проблеми та виникає потреба у самовдосконаленні. Професійний ідеал у зіставленні з розумінням своїх можливостей буде стимулювати до вдосконалення.

Список використаних джерел

1. *Зайченко І. В.* Етика соціальної роботи : навчальний посібник / І. В. Зайченко. – Чернігів : Видавництво ЧДПСТП, 2008. – 274 с.
2. *Зайченко І. В.* Педагогічна творчість : навчально-методичний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І. В. Зайченко. – Чернігів, 2011. – 120 с.
3. *Кузьміна Н. В.* Психологическая структура деятельности учителя / Н. В. Кузьмина, Н. В. Кухарев. – Гомель, 1976. – С. 20.
4. *Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна.* – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К. : Вища школа, 2004. – 422 с.
5. *Щербаков А. И.* Формирование личности учителя в системе высшего педагогического образования : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / А. И. Щербаков. – Л., 1968. – С. 30.

УДК 378.091

Т.В. Скорик, канд. пед. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ГУМАНІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ПОКАЗНИК ЯКІСНОГО РІВНЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ

У статті досліджуються шляхи гуманізації вищої освіти, вплив гуманізації освітнього процесу на якість підготовки фахівців, визначається сутність понять «гуманізація» та «якість освіти».

Ключові слова: гуманізація вищої освіти, якість освіти, гуманістичний підхід, гуманітаризація освіти.

В статті досліджуються шляхи гуманізації вищої освіти, вплив гуманізації освітнього процесу на якість підготовки фахівців, визначається сутність понять «гуманізація» та «якість освіти».

Ключевые слова: гуманитаризация высшего образования, качество образования, гуманистический подход, гуманитаризация образования.